

A gyermek fejlődése a kisiskolás korban*

(Előadás anyaga a szülők akadémiaja számára)

Bevezető gondolatok: A nevelő számára mindig különös örömet jelent, ha tanítványairól beszélhet. Fokozott ez az öröm, amikor a szülőkhöz szólhat a gyermekről, akit talán más-más módon, de egyormán szeretünk és értékelünk. A gyermekről, mindannyiunk gyermekéről szeretnék most elmondani néhány gondolatot, arról a gyermekről, akit sokszor nem értünk meg, akit gyakran félreismerünk, akinek magatartásán, eredményein, teljesítményein, beszédén, kérdésein, szokásain, szorgalmán, kedvességén vagy éppen hibáin, mulasztásain, feledékenységén, féktelenségén és rosszaságán csodálkozunk. A gyermekről kell szólnunk, aki köztünk él, s akiről mégis sok mindenfélét nem tudunk, akit gyakran szeretnénk másként látni, mint amilyen valójában.

A fejlődés problémája: Próbáljuk kissé közelebről megismerni a gyermeket! Hallgassuk meg, amit a hivatásos nevelők, pszichológusok, kutatók a gyermekkel kapcsolatban megfigyeltek. Milyenek látják a gyermeket általában azok, akiknek szemét nem homályosítja el az elfogultság? Mi az, ami a gyermeket leginkább jellemzi? Közben gondoljunk arra, vajon az én gyermekem is valóban ilyen!

Az iskolába lépő gyermek a *fejlődésnek* egy sajátos szakaszához érkezett. Elhagyta az óvoda mesélő, játékos világát. Az óvoda apró feladatai nem jelentettek számára különösebb gondot. Az énekek, versek, mondókák, játékok megtanulása, mindaz, amiben az óvodában részt vett, csupa öröm, hangulatos tevékenység volt számára. De az óvoda élete mégis sokban segítette a gyermek testi, lelki *fejlődését*.

A gyermekre mindent magában foglalóan *legjellemzőbb* éppen a *fejlődés*. Ez lényegében azt jelenti, hogy a gyermek szüntelenül változik, alakul. Testsúlya, méretei szinte szemmel láthatóan növekszenek, a gyermek gyarapszik, erősebb, nagyobb lesz. Közben jól megfigyelhető, hogy mozgásai rendeződnek, ügyesebben jár-kel, tevékenysége is rendezettebbé válik, magatartása fegyelmezettebb lesz, beszéde nemcsak szavakban gazdagszik, hanem kifejezőbb, értelmesebb lesz, általában mindig többet lehet rábízni. Ez az egész *folyamat* sajátos törvényszerűségek között zajlik le, amely csak akkor zavartalan, egyenes vonalú, ha ennek nélkülözhetetlen feltételeit biztosítjuk. A gyermek testi gyarapodásához, erősödéséhez nem elegendő a táplálék. Szükség van arra is, hogy erőit felhasználja, tevékenykedjék, közben érzékszerveit gyakorolja és új meg új mozgásformákat sajátítson el. A fejlődésnek egyik leglényegesebb eredménye a gyermek *idegrendszerének* tökéletesedése.

A fejlődés folyamatának kiinduló alapja mindaz, amit a gyermek születésekor magával hoz. Ebben a tekintetben nagy különbségeket észlelhetünk. Amint különbözik az újszülöttek hajszíne, vonásai, úgy különbözik idegrendszerük azonos adottsága is. Ezeket a veleszületett tulajdonságokat alakítja, fejleszti a gondozás, nevelés, mindaz a hatás, amely a gyermeket éri. A környezet, a család egész életmódja szüntelen hatást gyakorol a gyermekre fejlődésének egész folyamán. Ahogyan tápláljuk, gondozzuk, foglalkozunk vele, ahogyan környezete beszél, gondolkodik, amilyen szokásokat naponként gyakorol, úgy alakul a gyermek.

* A tiszaföldvári általános iskola által rendezett szülők akadémiaján elhangzott előadás.

A gyermek fejlődésének irányát, ütemét tehát két fő tényező együttes hatása határozza meg: 1. a gyermek veleszületett adottságai és 2. a környezeti hatások.

A gyermek tehát megszámlálhatatlan hatások közepette él. Azonban nem csupán szenvedő alanya, hanem ő maga is tevékeny részese is annak, ami körülötte történik. Úgy él környezetében, hogy maga is állandóan *tevékenykedik*, közben tapasztalatokat szerez, új ismeretekre tesz szert, megnőnek igényei, mindig újabbat keres környezetében, mindjobban hasonló akar lenni környezetében élő személyekhez. A gyermek tevékenysége a gyermek fejlődésének motorja. A gyermeket tevékenysége viszi előbbre, miközben *tevékenységi formája is egyre tökéletesedik*.

A kisiskolást csak egy lépés választja el az óvodától, a 4. osztály befejezése után pedig ismét új, jelentős változás következik be iskolai életében. Valóban érett-e a gyermek ezekre a változásokra, eljutott-e a fejlődésnek arra a fokára, hogy vele szemben lényegesen megnövekedett követelményeket támaszthassunk?

A) *Az iskolaérettség kérdése:* A gyermek hat éves korában lépi át az iskola küszöbét. Törvény kötelezi erre, a felnőttek akaratát teljesíti. Az óvoda tudatosan készíti elő a gyermekeket a nagy jelentőségű napra. A gyermekek legtöbbször büszkén emlegeti, hogy nemsokára ő is iskolás lesz. Azonban nemcsak arról van szó, hogy a gyermek szívesen, várakozással lépje át az iskola kapuját, hanem főleg arról, hogy az iskolának az átlagos fejlettségű gyermekkel szemben jogosan támasztott követelményeit teljesíteni is tudja. Az iskola tehát *követel*. Bármennyire keménynek hangzik ez a szó, nem mondhatunk le arról a lényegről, amit az kifejez. Az óvodai foglalkozás játékosságát a rendszeres *tanulás* váltja fel. A tanulás a gyermek munkája.

Az iskolás gyermek: *tanuló*. Vajon a gyermek hogyan fogja fel ezt a tényt? Szükséges rossznak tekinti-e, hogy iskolába kell járnia, vagy pedig jónak, hasznosnak véli azt? Számunkra ez nem közömbös. A gyermek csak akkor érett az iskolai munkára, ha már fel tudja fogni, hogy tanulnia kötelesség, ha felelősséget érez, amikor feladatot kap, ha nem mindegy számára, hogy valamely megkezdett munkát, feladatot eredményesen el tud-e végezni vagy sem. A 6–10 éves normálisan fejlett gyermek érdeklődéssel fordul az iskolában eléje tárt világ felé. Megfelelő *serkentés* és *ellenőrzés* mellett értelmileg feldolgozza, ismétléssel rögzíti, gyakorlással saját életben alkalmazza a szükséges ismereteket. Az írásbeli és egyéb technikai jellegű gyakorlásokat elvégzi, sőt minőségi eredményekre is törekszik. Azonban mindez a felnőttek követelményével függ össze. Ha a követelmény teljesítését nem ellenőrizzük, a teljesítmény csökken, sőt teljesen elmarad.

A feladattudattal szorosan összefügg, hogy a gyermeknek *önállóan* kell feladatait megoldania. A kisiskolás tanuló sikeres tevékenység esetén törekszik is erre. Csak annyi segítséget adjunk neki, amennyit feltétlenül igényel. A gyermek önállóságra való természetes törekvését kedvezőtlenül fékezi a túlzó ajnározás, különösen a feladatok együttes készítése. Még veszedelmesebb, ha a feladat érdemi részét a szülő végzi (pl. kiszámítja a számtan példát, tollba mondja a fogalmazást stb.). A szülő a tanuló ellenőrzését mérje annak életkori sajátságaihoz. Az első osztályos gyermek minden munkájára ki kell terjeszkedni az állandó ellenőrzésünknek. Megnézzük órarendjét, beszámoltatjuk feladatairól, megnézzük az elkészített leckéjét, beosztjuk idejét, reggel ellenőrizzük, hogy a napi munkához szükséges eszközöket elviszi-e magával. Ez az ellenőrzés kezdetben nagyon gondos, szoros, mindenre kiterjedő. A gyermeknél egész rövid idő alatt alakul ki a napirend, a munka, a feladatteljesítés iránti készség. Ekkor az ellenőrzést már észrevehetően csökkenteni kell, úgy azonban, hogy mégis mindenről tudjunk, ami a gyermek körül történik. Az első osztály végére rendszeressé válik, hogy a tanuló röviden beszámol munkájáról, problémáiról és csak

szükség esetén kérdez. A második osztályos tanuló önállósága a fokozott követelményekhez viszonyítva is jelentősen nagyobb. Ha az ellenőrzés nem folyamatos, könynyebben mulaszt kötelességet, mint az előző osztályban. A 3—4. osztályos gyermek már terhesnek érzi az otthoni állandó ellenőrzést. A szülő úgy oldhatja meg az ellenőrzés kérdését, hogy *szerezzel érdeklődik* mindaz iránt, amit a gyermeknek meg kell tanulnia, el kell végeznie. A sikerek felett érzett és kinyilvánított örömrünk, a hanyagság miatt keletkezett szomorúságunk indíték a gyermek részére, hogy feladatát *konkrét* esetben rendesebben végezze.

Az iskolás gyermektől elvárjuk, hogy az iskolai fegyelemhez alkalmazkodjék. Az iskolai életnek vannak bizonyos hagyományai, előírásai, szabályai. Ezeket a 6 éves gyermek már képes felismerni, ezekhez alkalmazkodni is tud. Ennek egyszerű ellenőrzési módja az, hogy játék közben bizonyos kötelező szabályokat meg tud-e figyelni, és ezekhez alkalmazkodik-e.

Az iskolában közös munka folyik. Ennek alapja, hogy az iskolai foglalkozásban rend, fegyelem érvényesüljön, amihez mindenkinek alkalmazkodnia kell. Már a 6 éves gyermek képes erre. Néhány hét múlva már részt vesznek az iskola rendjének őrzésében, és egymást figyelmeztetik a „szabálytalan” magatartás esetén. Az iskolai szabályokat a szülőknek is tiszteletben kell tartani. Súlyos kárt okozunk azzal, ha a gyermeket bármilyen módon gátoljuk az iskola előírásainak megtartásában.

Az iskola életének alapszínezetét adja meg a tanulóknak a nevelőhöz és egymáshoz való viszonya. Ebben is kialakul bizonyos *állandóság*. A nevelővel szemben tanúsított magatartás alapja a *tekintély*. A tekintélytisztelet az 1. osztályban uralkodó jellegű, a gyermekáthidalhatatlan távolságban érzi magát a nevelőtől, aki az ő szemében a tudás forrása, akitől függ. A nevelői tekintély a későbbi osztályokban elveszti ezt az egyeduralkodó jellegét. Elkerülhetetlenül bírálatot gyakorol a nevelő a tanuló munkája felett. A tanuló önállóságra való törekvése és vágya nagyobb mértékben nő, mint ítélőképessége. Ennek következménye, hogy a felnőttek egyszeri hibás magatartásából általánosan elítélő megállapítást von le.

Az iskolai munka csaknem folyamatos figyelmet kíván a gyermektől. Általában 15 percig kell tudni folyamatosan egy témára figyelnie a gyermeknek, hogy iskola-érettnek tekinthessük. A figyelemnek ez a fejlettsége elegendő ahhoz, hogy a leleményesen, változatosan vezetett 45 perces óra alatt a gyermek a szükséghez mérten figyelni tudjon. Sajnos, az 1. osztályban nagyon nehéz még a tanulók figyelmét folyamatosan lekötni. Megfigyelhetjük, hogy a tanulók figyelme már az első óra végén erősen ingadozik, a további órákon pedig mind gyakrabban vehetjük észre, hogy a tanuló figyelme elkalandozik. A 2—3. osztály tanulóinál a figyelem tartóssága, terjedelme és erőssége jelentős fejlődést mutat. Azonban itt sem képes a legjobb szándékú gyermek sem valamennyi órán megszakítás nélkül végig figyelni. Erről egyetlen tanítási nap megfigyelésével meggyőződhetünk.

A tanuló otthoni elfoglaltságánál, az iskolában kapott házi feladatainál ugyanezt tapasztalhatjuk. Súlyos hibát követünk el, ha a 6—10 éves gyermeket hosszú időn át, esetleg órákig ugyanazzal a feladattal, vagy akár változatos munkával, de folyamatosan foglalkoztatjuk. A 9—10 éves gyermeket egyes családokban már gyakran igénybe veszik ház körüli feladatok elvégzésére. Ez helyes is. A fentieket azonban mindig vegyük figyelembe.

A kisiskolás gyermek már szabadabban jár-keel a szülői házon és az iskolán kívül. Nagy érdeklődést tanúsít minden iránt, amit lát, hall. Ez a kiszélesedett *érdeklődés*, a *tapasztalatszerzés* szinte csillapíthatatlan vágya állandóan hajtja az új megismerése felé. Keresi az *élményeket*. Itt megáll egy gépkocsi mellett, annak min-

den részét látni akarja, amott megjelenik egy cséplőgép, vagy valamelyik barát, máris rohan újabb élmény után. Az új benyomások keresésétől elválaszthatatlan az állandó *tevékenység, mozgás*. Az iskolás gyermek látszólag nyugodtabb, mint az óvodás korú. Pedig az csupán látszat. A kisiskolás korban levő gyermek már jobban tud alkalmazkodni a külső követelményekhez, fegyelmezettebb. Az iskolai munka nem is volna e nélkül elképzelhető.

Az iskolás gyermekkel szemben tehát fontos követelmény, hogy tevékenységét a külső követelményeknek megfelelően korlátok közé tudja szorítani. Ez gyakran lemondást, erős önuralmat kíván a tanulótól. A szórakozás, a mozgalmas játék, a társak csábítása stb. mind tette, cselekvésre készítetik. Az iskola, a szülők pedig mást kívánnak tőle. Bizony ez nem kis lemondást követel. Gyakran előfordul, hogy az iskolában jól viselkedik, „meghúzza magát” a gyermek. Otthon viszont alig bírnak vele a szülők. Mi lehet ennek az oka?

Az iskolás gyermek mozgásigényét bizonyos ideig vissza lehet szorítani. Erre az iskolai munka miatt szükség is van. A mozgásszükségletet azonban nem lehet tartósan kielégületlenül hagyni. A gyermek mozgásszükséglete éppen olyan követelően jelentkezik, mint a tudásvágy, a társkeresés, vagy akár a szomjúság vagy éhség.

A *játékot* háttérbe szorítja a tanulás. A gyermeknek alig marad ideje a játékra. Gyakran halljuk a szülőktől, amint a gyermeküket korholják, mert „mindig a játékon jár az eszük”. Bizony a panasz elég sokszor alapos. A gyermeknek a játék nem csupán szórakozás. Számára lényegesen többet jelent, mint a felnőtteknél. A gyermek játéka az a természetes tevékenységi forma, amelyben kevésbé kötött keretek között kielégíti mozgásigényét, alkotó vágyát, közvetlen tapasztalatokat szerez, kipróbálja erőit, fokozza ügyességét, szabadjára engedheti képzeletét. A játékban boldog, feloldódott, felszabadul a felnőttek nyomasztó követelése alól, a játékban a félnék bátorrá, a gyenge erőssé, a tudatlan tudóssá válik. Mert ami a gyermekből, játékaiból, a körülményekből, vagyis a valóságból hiányzik, pótolja az élénk képzelete. Ezért az iskola nem kívánja a gyermektől, hogy játékaikról lemondjon. Sőt a nevelő maga is irányítgatja a tanulók játékaikat. Az alsóbb osztályokban gyakran alkalmazunk játékos megoldásokat tanulás közben. Ezért a gyermekek fokozott figyelemmel és aktív részvétellel adóznak. A cél mégis a tanulás marad.

Az írás és olvasás tanulása osztályról osztályra fokozódó követelményeket támaszt a gyermekkel szemben. A legnagyobb önfegyelmet, a kéz finom mozgásait felett való uralmat az 1. osztályos munka kíván. Az olvasás tanulásában itt akad a legsúlyosabb feladat. Amint ügyesedik a gyermek és fokozódik íráskészsége az egyes fokozatokon belül, úgy jelentkezik mindig újabb, magasabb követelmény. Erre szükség is van. Az írás külalakja lassan határozottabb, a betűalakítás mind jobban lendületesebbé válik. A türelmetlen gyermek szükségtelenül fokozza az írástempót, sietve ír. A gyors teljesítmény jobban lelkesíti, mint a kifogástalan, szép munka. Amikor a gyermek délelőtti merengései alatt, az óra egy-egy figyelés nélkül töltött percében a délutáni játékát tervezi, akkor rendszerint több időt képzel a játékra, mint amennyi a valóságban erre jut. Ezért sietve ír, hadarva, gondatlanul olvas, a hibákat nem javítja, mivel gondolatai már a játéknál tartanak.

Ennyit az iskolaérettség kérdéséről. Mit követel tehát az iskola minden kis újoncától?

- a) legalább 10–15 percig tartó folyamatos figyelmet,
- b) a feladat felismerését és vállalását (feladattudatot),
- c) elemi jellegű magatartási szabályok ismeretét és elfogadását,

- d) mozgásigényének szükségszerű elhalasztását, korlátozását, játékszükségletének a megadott keretek között való kielégítését,
e) tevékenységének, mozgásainak differenciáltságát, ami az íráshoz szükséges.

Az iskola fokozatosan növeli a gyermekkel szemben a követelményeit. A feladatokat a gyermek fejlettségéhez szabja. E tekintetben azonban mindig az átlagosan fejlett gyermekhez igazodik. Ez az értelmileg vagy a készségek tekintetében fejlettebb gyermeket nem elégíti ki. Ezeknél a *minőségi követelményeket* fokozzuk.

B) Ezek után lássuk a kisiskolás gyermek magatartásának fejlődését főbb vonásokban!

1. A gyermeknek a környezetéhez, más szóval a világhoz való viszonyát az jellemzi, hogy elsősorban a közvetlenül tapasztalható adatok alapján olyannak tekinti, amilyennek éppen látja, hallja érzi stb. A külső vonások, a konkrét magatartás köti le figyelmét. Kevésbé figyel az összefüggésekre, önmagától alig ismeri fel az igazi okokat. Ez a *naiv realizmus kritikátlan*. Könnyen hisz észleléseinek, élményei egy-egy rövid időre egészen eltöltik, és könnyen kerül a pillanatnyi befolyások hatása alá. A tárgyi világ jelenségei felé sürgető kíváncsisággal fordul. De nem merül el a jelenségek megfigyelésében. A gyorsan változó irányú *érdeklődés* arra készíti a gyermeket, hogy elfogadja a felnőttek segítségét a világ megismerésében. Így az iskolai oktatás mindjobban ráirányítja a gyermek figyelmét a dolgok *elemzésére*, a jelenségek részeire bontására. A 3–4. osztályos tanuló már nem elégszik meg azzal, hogy csak úgy *általában* tudjon valamit a tárgyakról, jelenségekről, emberekről, hanem mindig többször kérdezi: miért van ez? hogyan lehetséges ez? mire való amaz? stb.

A tárgyak elemzésének ez a módja csupán külső formájában hasonlít ahhoz, amikor az iskoláskor előtti gyermek szétszedte játékeit, mindent „elrontott”. Akkor még megelégedett azzal, ha látta, tapasztalta, hogy mi van a dolgok belsejében. Most már kicsiben és nagyban az iránt érdeklődik, hogy pl. hogyan működik a motor, hogyan kormányozzák az autót stb. Ez az érdeklődés és elemzés minőségileg magasabbrendű.

A kisiskolás gyermek életében nagy szerepet töltenek be a képek. Ézért jó tudni, miként szemléli, elemzi a gyermek a könyvek képeit és egyéb képeket.

A 7 éves gyermek megelégszik a képen látható tárgyak, személyek felsorolásával. A 8–9 éves gyermek már meglátja, hogy mi történik a képen, felsorolja az egyes személyek tevékenységét. Arra is kitér magyarázatában, hogy vajon mi történhetett a képen látható jelenet előtt, mi fog következni ezután. A 9 éves kortól kezdődően fokozottabban keresi az összefüggéseket. A képen látottakat képzeletével kiegészíti. Néha egész kis történeteket költ hozzá. Összehasonlításokat tesz más képekkel, vagy a valóságban látottakkal. A 4. osztályos tanulót már alaposabban lekötik a képek és keresi azt a lényeges mozzanatot, ami a képen számára a legfontosabb. Szemlélődésének módja tehát még mindig nem elég tárgyilagos.

2. *A gyermek tér- és időszemlélete*. Az élő világát és az élettelen tárgyakat bizonyos alakban, nagyságban és *valahol, valamilyen* környezetben képzeljük el. Még a felnőtteknél is tapasztaljuk, hogy súlyos tévedéseket követnek el a távolságok becslésénél, a különböző nagyságú dolgok összehasonlításánál. Még feltűnőbbek ezek a hibák a területek nagyságának becslésénél. Próbáljuk ki egyszer!

A gyermek csak közvetlen összehasonlítással képes a távolságokról képet alkotni. A „messzebb”, „közelebb”, a „nagyon messze” benne mindig *valamibe* hasonlítva él. Ézért gyakran fel is hívjuk a gyermek figyelmét az ilyen összehasonlításokra. Lassan, a 7–8 év körül alakul ki a dolgok térbeli viszonyának rendje a gyermek előtt. Eddig is észre vette, ha az ismert dolgok megszokott rendjében valamilyen változás történt. Ettől az időtől kezdve azonban már jól el tudja képzelni, gondolatban maga előtt

képes látni a dolgokat, sőt ezeknek térbeli viszonyát gondolatban meg is tudja változtatni.

A tárgyak három irányú kiterjedését konkrétan tapasztalja a gyermek. Ennek ellenére csupán a 8. év után tudatosan benne előbb a tárgyak, és ezt követően a tér három irányú kiterjedése. A tárgyak igazi, testszerű alakját ettől kezdve vizsgálja tudatosan. Ez meglátszik agyagmunkáin, rajzain stb.

Az *időszemlélet* az iskoláskor elején szintén nagyon kezdetleges vonásokat mutat. A 6 éves gyermek az idő múlását konkrét jelenségekhez, főleg saját magával kapcsolatos eseményekhez köti. Az egyes időpontok is a konkrét események miatt kapnak jelentőséget számára. A 6–7 éves gyermek a *dél előtt* és *délután* kifejezéseket az ebédeléssel hozza kapcsolatba. A *tegnap* és a *holnap* kifejezéseket is csak az iskoláskorban érti meg és használja helyesen. A hét, a hónap, az évszakok, az év egyes eseményei mind a gyermek személyével kapcsolatos konkrétumok alapján kapnak csak tartalmat. Az idő a gyermek számára általában sokkal lassabban telik, mint azt a felnőttek „érzik”. Nagyobb időszakokat, egymástól távol levő időpontokat nem tud áttekinteni. A történelmi évszámokat a 10 éves gyermek is nehezen fogja fel és ezek értékelésében, egymás mellé rendelésében kezdetleges szinten van.

3. *Az emlékezet fejlődésének jellegzetességei.* A gyermek számára fontos, hogy tapasztalataiból, az iskolában tanult ismeretekből mit, mennyit jegyez meg, mennyit tart emlékezetében, mennyit tud szükség esetén felidézni.

A gyermek az öt évrő benyomások közül nem fog fel mindent, hanem azokból érdeklődésének iránya szerint válogat. A természetes érdeklődést akkor tapasztaljuk a gyermeknél, ha a benyomások közül valami kapcsolatban van vele. Minél kisebb a gyermek, annál inkább szükség van a természetes érdeklődésére. Megfigyelhetjük, hogy egy-egy eseményre való visszaemlékezés alkalmával olyan apró részletekről is beszámol, amire a felnőtt egyáltalán nem figyelt. Ezzel szemben a lényeges mozzanatokra nem tud visszaemlékezni, mivel ezeket meg sem figyelte.

A 6 éves gyermek elég jól emlékszik arra, amit rövid idővel előbb hallott, vagy látott. Legtöbbször utánunk tudja mondani a rövid mondatokat, gyakran még akkor is, ha azokat nem értette meg. Ez a *közvetlen* emlékezet az iskolai tanulás következtében gyorsan fejlődik. Mind hosszabb mondatokat, majd a 2. osztályban több összefüggő mondatot, míg a 4. osztályban már kis történeteket, eseményeket is el tud mondani egyszeri hallásra. Az egyszer hallott mondatokat leggyakrabban szószertint, eredeti szórendben törekszik visszaadni. *Tartósan* csak azt próbálja megjegyezni, amire később, máskor is szüksége lesz.

Ez a távlati gondolkodás a 7 éves gyermeknél kezd kifejezettebben jelentkezni. Az 1. osztályban ezért sokat kell ismételni, gyakorolni a tanultakat, hogy az ismeretek tartósak maradjanak. Ebben az osztályban főleg az alapos, változatos gyakorlás áll a rögzítés szolgálatában, aminek hatására erős kapcsolat keletkezik a gyermek *képszerűen* megelevenedő tapasztalatai és a megfelelő szavak között. A képszerű emlékezés nem teszi lehetővé a lényegét magában foglaló ismeretek kiválogatását és emlékezetben tartását, mert az egy helyen és egy időben átélt szemléletek egyes részletei rendszerint *együtt vésődnek* be. Ennek következtében a felidézés alkalmával is kölcsönösen felidéznek egymást.

A kisiskolás gyermek emlékezetére igen jellemző, annak konkrét tárgyi tartalma. A legtöbb szava is tárgyi jelentésű. A gyermek hajlandó olyan szavakat, mondatokat is megtanulni, amelyeknek jelentését nem érti. Gyakran megtéveszti a laikus felnőttet, hogy szószertint, pontosan elmond könyvből részleteket, anélkül, hogy értené azokat.

A 7. életévet követően jól megfigyelhető, hogy a gyermek fokozatosan keresi az egyes megfigyelései között a *hasonlóságot és különbséget*. Ezt a szemléletmódot jelentősen fejleszti a számtantanítás. Ennek keretében gyakran tapasztalja a gyermek, hogy az egymástól különböző tárgyak számszerűleg gyakran megegyezhetnek.

A gyermeki emlékezet sokszor nagyon élénknek és megbízhatónak látszik. Ez különösen akkor tapasztalható, ha valamilyen érdekével áll összefüggésben. Megfigyelhető, hogy érdekeinek védelmének emlékezetének hiányosságait egyszerűen *kiegészíti*. Legtöbb esetben ennek az az oka, hogy különböző emlékképei a felidézés alkalmával egymásba olvadnak, és a gyermek maga sem tudja azokat egymástól elkülöníteni. Nem volna helyes ilyen esetben a gyermeket alaposabb vizsgálódás nélkül szándékos hazugsággal vádolni.

A felidézés alkalmával nagy hatást gyakorolnak a felidézett emlékezeti anyag *tisztaságára, valóságosságára* a felidézés körülményei. Különösen befolyásolják a gyermeket az ún. *szuggesztív kérdések*.

A 9–10 éves gyermek már tudatosan törekszik élményeire hűen visszaemlékezni. Mindinkább áttér a szavakban való gondolkodásra, és ezzel emlékezeti anyagának is jelentékeny részét szavakban és nem képekben őrzi meg.

Az emlékezet ilyen irányú fejlődése szoros összefüggésben áll a beszédképesség alakulásával. A kisiskolás szinte észrevétlenül tanul naponként nagyszámú új szót, megismerve azok tartalmát, jelentését.

A gyermek beszédében megjelenő új szavak azonban ne tévesszenek meg bennünket. Sűrűn előfordul, hogy egyes szavakat csupán felületesen értett meg, és éppen ezért nem is használ minden esetben helyes értelemben.

Miután az emlékezet sajátosságainak ismerete az iskolai tanulás szempontjából nélkülözhetetlen, a nevelőnek jól kell ismernie azokat. A szülőnek is tudnia kell annyit, hogy a gyermek a 3. osztálytól kezdve a szó szerinti tanulásról áttér az összefüggések keresésére, és fokozatosan ennek megjegyzésére törekszik. Ezért igyekszünk ebben az osztályban rövid, sűrítő összefoglalásokat tartani óra közben és az óra végén is. A szó szerinti tanulás helyébe lépő *értelmes* tanulásnál már nem nyújt segítséget a beszéd ritmusa, ami főleg az 1. osztályban még szerepet játszik. Általában megállapítható, hogy 10 éves koron alul levő gyermeknél uralkodó jellegű a gépies, mechanikus emlékezet. Ezen a téren pontosabb, megbízhatóbb a felnőttéknél, míg az értelemszerű bevésés és megtartás tekintetében még csak a kezdő lépéseket teszi a gyermek.

A gyermek emlékezetének közismerten jobb eredményei az *ismétléssel* is összefüggnek. Amíg a felnőtt a gyermekhez viszonyítva naponként számos helyzetet könnytelen elemezni, megérteni és megoldani, ami inkább az értelem tevékenységét igényli, addig a kisiskolás gondjai csaknem kizárólagosan az iskolai munkával kapcsolatosak. Főfeladata az ismeretszerzés, tapasztalatainak bővítése.

Az öreg korban legtöbb esetben jobban emlékszik az ember gyermek korának egyes élményeire, mint az előző nap eseményeire. Az iskoláskorban tanultak azonban nem maradnak meg elszigetelt egyediségükben, hanem folyamatosan egymásba olvadnak, fogalmak, általános érvényű ismeretek alakulnak ki a gyermekben. Az ismereteknek fogalmakban, elrendezett összefüggésekben való elraktározása az iskolai oktatás segítségével történik.

4. *A gyermek gondolkodásának sajátosságai.* A gyermek a közvetlen benyomások hatása alatt él. Ezért a benyomások sokkal jobban uralkodnak rajta, mint a felnőttön. Ez az oka, hogy a gyermek kevesebbet és másként gondolkodik, mint a felnőtt. Ennek ellenére a jelenségekre vonatkozó elképzelései, ítéletei mégis megbízhatóbbak, mint a későbbi korban.

A gyermeki gondolkodás megnyilatkozása a számos kérdés, amelyeket a felnőttekhez, a nevelőhöz intéz. Súlyos hiba, ha a kérdező gyermeket elhallgattatjuk. Ezzel csökkentjük a gyermek gondolkodásának intenzitását. Helytelenül járunk el akkor is, ha semmitmondó, átlátszóan hamis, vagy félrevezető választ adunk a gyermek kérdésére. Pedagógiailag az az eljárás a leghelyesebb, ha a gyermeket rávezető kérdésekkel, serkentő részmagyarázatokkal gondolkodásra készítjük, és a problémák megoldásában csupán segítjük, de nem mentesítjük a kész magyarázat közlésével.

A gyermek gondolkodása csak a rövid lélegzetű megoldásokra futja. A többlépéses megoldások csak a 9–10 éves korban sikerülnek. Ebben a korban is csak akkor vállalkozik huzamosabb ideig tartó problémamegoldásra, ha nem ütközik akadályba. A gondolkodás sikertelensége könnyen eltéríti céljától és kijelenti, hogy a feladat számára megoldhatatlan. Ilyen esetben szívesen veszi a hozzátartozók segítségét. Ha ellenben gondolkodását siker kíséri, ez őszinte örömmel tölti el és lendületet ad további erőfeszítéséhez. Nagyon kell arra vigyázni, hogy a gyermeket ne intsük le, ne szégyenítsük meg gondolkodásának eredménytelensége, vagy a hibás eredmény miatt. Ez fékező hatása és a gyermek gondolkodása még bizonytalanabbá válik.

A gyermek gondolkodását két körülmény nehezíti meg: egyrészt az összefüggések megértéséhez szükséges fogalmak közül többet nem ismer (pl. nem értheti meg a rádió működésének a lényegét alapvető fizikai fogalmak ismerete nélkül), másrészt még nem gyakorolta be azokat az ún. logikai műveleteket, amelyek a gondolkodás összetettebb formáihoz, pl. a következtetéshez szükségesek. Hogyan is lehetne kívánni a kisiskolástól, hogy önállóan alkosson egy-egy ítéletsort, amikor legtöbb esetben a közvetlen tapasztalati körén túlmenő ítéleteket is készen kapja és fogadja el az iskolai oktatás keretében.

A gyermek legkönnyebben a hasonlóság alapján érti meg a dolgokat. Ezért, ha a gyermek valamilyen magyarázatot kér, leghelyesebb valami hasonlóra utalni, majd a különbségeket feltárni.

A gyermek gondolkodásának sajátosságait legjobban a vele való beszélgetés során ismerhetjük meg. Beszélgessünk szívesen, gyakran a gyermekkel, hogy elmondhassa problémáit, és akkor kérdezhesen, amikor éppen akar.

5. Röviden meg kell emlékezni a gyermek *érzelmi életének* alakulásáról.

A gyermek az iskolába lépés előtti életszakaszban viszonylag gyorsan és végletes érzelmekkel válaszol a vele kapcsolatos eseményekre. Könnyen sír, duzzog, félénken elhúzódik, majd örömmel, lelkesedéssel vesz részt a játékban, mintha előbb mi sem történt volna. A könnyekben kitörő elkeseredés és a kacagó jókedv szertelen váltokozása az iskolai élet kezdetén megszűnik. A gyermek keresi a *derűs, vidám* mozzanatokot. Boldogan nevet minden csekélység felett. Szinte nélkülözhetetlen eleme lesz minden tevékenységének a jó hangulat. Ösztönösen elfordul mindentől, ami hangulatilag kellemetlen. A derűs hangulatból most már nem lehet olyan könnyen kilendíteni, mint 5–6 éves korában. Jókedve inkább hangulati jellegű lesz, mint kitörő, gyorsan változó kacagás. Megszűnnek tehát a pillanatról pillanatra váltakozó nagy erősségű érzelmek és higgadtabb érzelmi szint válik uralkodóvá nála.

A gyermek derűs alaphangulatát megzavarja minden szomorú, fájdalmat, keserűséget jelentő mozzanat. Ezért ösztönös védekezésének tekinthetjük, hogy lehetőleg kerüli mindazt, ami rosszkedvre hangolhatná. Sokan azt hiszik, nincs kellő részvétellel a szülők, hozzátartozók baja, gondja iránt. Nem erről van szó. Egyrészt értelmi fejlettsége sem olyan, hogy a „nagyok” gondjait megértse, másrészt pedig optimista szemléletétől messze áll a fájdalomakba, szomorú hangulatokba való elmerülés. Kár lenne erőszakolni, rábeszéléssel szomorúságra hangolni a család egy-egy tragikus életmozanata esetén.

Ebből a mosolyt hordozó hangulatból következik, hogy a gyermek *keresi a vidám embereket*, társakat. Szívesen hallgat olyan történeteket, amelyek derűt sugároznak, és a szereplőket siker övezi. Nem csodálkozhatunk, ha a szomorkodó felnőtteket kerüli, panaszainkat nem szívesen hallgatja meg.

A gyermek olvasmányait is úgy választja meg, hogy azok optimista felfogását erősítsék. Nem szereti a balul végződő olvasmányokat. Mindezzel nincs ellentétben, hogy az olvasott történet egy-egy részlete könnyeket ne csaljon szemébe. Ezt azonban már igyekezzik elrejtteni és ha rajta kapjuk, maga is mosolyog elérzékenyülése felett.

Az érzelmeny nagy *ingadozása* (labilitása) arra hívja fel figyelmünket, hogy ne várjunk a gyermektől különösebb szeretet- vagy hálakitöréseket. Kedves mosolya, a szülőkhöz intézett egy-egy meghitt szava arról tanúskodik, hogy szüleit a maga módján szereti, ragaszkodik hozzájuk. Valójában — természetesen — még nem érti minden vonatkozásban, hogy szülei mit is jelentenek számára. Látja szüleinek mindennpi gondoskodását, konkrét alkalmakkor megnyilvánuló szeretetét. Ezek a mozzanatok visszhangot is keltenek benne. Hosszan tartó érzelmi hullám azonban nem, vagy csak nagyon ritkán keletkezik szívében.

A gyermek örül a szépnek, amit a természetben lát, amire az iskolában, az otthonban felfigyel, bámulatba ejti egy szép gépkocsi, vagy valamilyen kis állat, élvezi a zenét stb. Esztétikai élményei és az ezeket kísérő érzelmei sem mélyek, éppen úgy, mint a maga és mások cselekedetét kísérő erkölcsi érzelmei sem. Boldog, amikor siker kíséri gondolkodását, eredményt ér el az iskolában. De nem adja át magát önfeledten a siker élményének, mint ahogyan a sikertelenség felett érzett keserősége sem marandó.

A gyermekre jellemző érzelmek közül csupán még kettőre kell ügyelnünk: az egyik az önzéssel összefüggő *káröröm*, a másik pedig a *félelem*.

A mások sikertelensége felett érzett öröm, a *káröröm* bizony néha olyankor is ott hullámzik a gyermek arcán, amikor jó barátjának, vagy egyébként szeretett személynek kisebb nagyobb sikertelensége esetleg az ő viszonylagos sikerét jelenti. Egyébként a gyermek jó indulatú és megfelelő nevelői és szülői irányítás mellett inkább szolidáris társaival, mintsem ellenséges, vagy közömbös.

A *félelem* gyakori vendég a gyermeknél. Ennek egyik oka a felnőttekkel való összeütközés. Gyakran restségből, vagy mivel a játék miatt „nem ért rá”, elmulasztja kötelességének teljesítését. Az émiatt jelentkező szorongás igen kellemetlen a gyermek számára. Nem egyszer a felnőttek durva bánásmódja, a drasztikus bántalmazás, vagy akár a súlyos dorgálás, a kedvezmények elvonása stb. nyomasztók a gyermekre. Ha hibázik, a büntetéstől előre fél, és ezért leplezni igyekszik kifogásolt magatartását. Sokszor a hazugság mögé menekül. A gyermekkor félelmeit csak a gyermek nagy optimizmusa és a felnőttek segítségével teszi könnyebben elviselhetővé.

Miután a gyermek *személyiségének megismerésével* a későbbiekben egy külön előadás foglalkozik, ezért csupán néhány szóval emlékezzünk meg az *akarát* fejlődésének egyes sajátosságairól.

A felnőtt tevékenységében és magatartásában az *akarát* döntő szerepet játszik. E gyermeknél ezzel szemben ritkán találkozunk a cselekvés indítékainak olyan harcával, amelyben az indítékok határozott összevetése és ezek közötti válogatás határozna meg a cselekvés irányát. A felnőtt a megfontolás alapján le tud mondani adott esetben vágyairól, vagy olyankor sem hagyja abba a tevékenységet, ha az nagy megterhelésbe kerül, egészsége vagy élete van esetleg veszélyben. A gyermek általában a kecsgetető indítékok irányában dönt és ritkán képes olyan lemondásra, aminek csupán ideális, erkölcsi indítéka van. A gyermeki elhatározást hatékonyan kell segíteni.

Becsült és szeretett felnőttek vagy gyermekek példájával sikeresen biztathatjuk, ha erőfeszítésre van szüksége.

Sűrűn megfigyelhető, hogy a gyermek erejét, bátorságát, önállóságát fitogtatja. Érvényesülési vágya, a felnőttek elismerésének megnyerése rövid ideig tartó, nagy erőpróbára készíti. Néha megfontolás nélkül veszedelembé rohan, máskor esztelen, egyenlőtlen verekedésbe kezd. Igazi magatartása azonban mégis csak az, hogy inkább a gyengébbel szemben erőszakos, azzal kezd ki és mutatja fölényét, míg a munkában, tanulásban hamarosan feladja a küzdelmet, ha ereje, figyelme elernyed, elálmosodik, vagy kellemesebb foglalatosság kínálkozik.

Az akarat kiforrásának igazi szakaszát a serdülés periódusára és az ifjúkorra esik. Ennek ellenére a kisiskoláskorban is figyelemmel kell kísérni a gyermek akaratmegnyilvánulásait és ösztönzést kell számára adnunk, hogy tudjon nemes céljaiért áldozatot is vállalni.

Összefoglalva:

a) A kisiskolás érdeklődéssel fordul a világ felé és annak kezdeti felületes megismerése helyett a 10 éves kor körül már elemzésére, az összefüggések keresésére törekszik.

b) Ismereteit a konkrétság és szemléletesség jellemzi. A fogalmi megismerés csak a szakasz vége felé kap nagyobb teret.

c) Kritikai képessége alacsony fokú. Ítéleteit a pillanatnyi hatások nagyon befolyásolják.

d) Emlékezete mechanikus, főleg az érdeklődési körébe eső mozzanatok iránt fogékony. A szándékos bevésésnél, tanulásnál csak az életszakasz végén jelentkezik komolyabb eredmény.

e) Érzelmvilágát, akaratát nagy labilitás jellemzi. Erősen uralkodnak felette az éppén időszerű érdekek.

f) Ezek a sajátságok képezik alapját tevékenységének, a felnőttekhez, társaihoz való viszonyának. Az egész lényéből hiányzik az elmélyülés, a távlati célok uralma, mivel még túlságosan lekötik őt személyiségének fokozott érvényesülését célzó tudatalatti törekvések, tendenciák.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

1. A gyermek nevelése a családban 6—10 éves korig. Szülők könyvtára, Kossuth Kiadó.
2. *Ch. Bühler*: Kindheit und Jugend, 1931.
3. *G. Clauss—H. Hiebsch*: Kinder-Psychologie, 1958.
4. *Kelemen László*: A tanulók gondolkodása a 6—10 éves korban, 1960.
5. *O. Kroh*: Entwicklungspsychologie des Grundschulkindes, 1958.
6. *T. Nowogrodzki*: Entwicklungspsychologie, 1958.
7. *Heinz Remplein*: Die seelische Entwicklung des Menschen im Kindes- und Jugendalter.
8. *Várkonyi H.*: A gyermekkor lélektana II. 1940.
9. *H. Wallon*: A gyermek lelki fejlődése, 1958.